

LA RESISTÈNCIA CAMPEROLA EN EL MARC DE LA SENYORIA VALENCIANA: EL CAS D'ONDA AL SEGLE XV

RESUM

Dentro del marco general de las oposiciones de clase señores/campesinos en el mundo rural feudal, su individualización toma las formas más diversas según el contexto estructural en que tienen lugar. Este estudio está dedicado a analizar el tipo de comportamiento de los vecinos de una villa rural de tamaño mediano de la Plana de Castelló, como era el caso de Onda a inicios del siglo XV, ante las presiones que recibía de su señor, la Orden de Montesa, todo ello en el marco de un período de reacción señorial ante la caída de sus rentas. Las latentes contradicciones en las relaciones sociales del sistema feudal estallaron bastante claramente desde finales del siglo XIV, dando paso a un primer plano tanto a la utilización de mecanismos de resistencia económica como de autonomía jurídica por parte de unos consejos municipales relativamente poderosos e independientes políticamente. Finalmente, y bajo la apariencia de una concordia entre las dos partes, comprobamos como la villa de Onda quedó maltrecha por la dinámica de resistencia y la Orden de Montesa impuso todas sus condiciones a pesar de la ruina económica que ésto acabó por generar entre sus vasallos a largo plazo.

RÉSUMÉ

Dans l'encadrement général des oppositions de classe, seigneurs- campagnards, dans le monde rural médiévale, son individualisation prend les aspects les plus divers selon le contexte structurel où ils ont lieu. Cet étude est dédié à faire un analyse du type de conduite des voisins d'une ville rural d'une moyenne grandeur de la Plana de Castelló, à peu près, comme s'était le cas de Onda, au commencement du XVe siècle, devant les pressions qu'elle recevait de son seigneur, l'Ordre de Montesa, tout cela dans le cadre d'une période de réaction seigneuriale devant la chute de leur rente foncier. Les latentes contradictions dans les relations sociales du système féodal éclatèrent assez clairement à la fin du XIVe siècle, mettant en premier plan, tant l'utilisation de mécanismes de résistance économique comme d'autonomie juridique de la part de quelques conseils municipaux relativement puissants et politiquement indépendents. En fin de compte, et sous l'apparence d'une convention écrite entre les deux parts, nous constatons de quelle façon resta défaute la ville de Onda par le dynamique de résistance, et l'Ordre de Montesa imposa toutes ses conditions malgré l'effondrement économique que cela finit par engendrer à long délai parmi ses vassals.

---

* Departament d'Historia Medieval. Universitat de València

Si és un principi teòric el considerar l'oposició senyors/camperols com consubstancial al sistema feudal, com deia R.Hilton, no és menys cert que no deixa de ser una generalització que ens obliga tot seguit a l'estudi de les seues concrecions dins el procés de llarga durada i del marc del món feudal que va de les revolucions feudals del segle XI a la transició al capitalisme¹. A més a més, no sols es tracta d'una diferent caracterització de la conflictivitat social segons el seu marc cronològic, sinó que el nivell propi de les relacions socials també és influït pel marc espacial, en raó de les diferents concrecions que pren el model de feudalisme en els diversos territoris europeus; aquest tema pensem que ha quedat palès clarament a partir d'aqueixes mutacions regionals de la revolució feudal del segle XI, així com la hipòtesi de trobar-nos davant de vies regionals d'expansió del feudalisme que donarien pas a les diferents vies de la crisi del segle XIV.

És per tot això que un apropament a la gènesi i raons dels conflictes de classe en el camp valencià en la tardor de l'Edat Mitjana, dins el procés de desenvolupament de la crisi de reproducció del sistema feudal, cal que es plantege en primer lloc els trets i contradiccions que s'han produït en el procés de construcció de l'esmentat sistema feudal, això és, durant allò que anomenem el procés d'expansió del feudalisme al País Valencià durant els segles XIII i XIV.²

Entre els principals trets d'aquest procés de construcció del feudalisme valencià podem assenyalar que va produir-se un primer repart del territori entre els diversos representants de la classe nobiliar, laica i religiosa, i el mateix monarca, de forma que fou a partir d'aqueixa primera xarxa feudalitzada que es va generar un procés de colonització agrària en base al repart de terres entre el camperolat cristià repoblador; això també va implicar la consegüent fixació del nivell d'extracció de renda o renda feudal en cadascú d'aqueixos pobles o casos individuals, mentre a les alqueries on continuà el poblament islàmic va produir-se quasi exclusivament una imposició i fixació d'aqueixos nivells de renda mentre el món agrari musulmà resta menys alterat.

La contradicció fonamental d'aquest model que va anar instaurant-se durant el segle XIII s'hi trobava en el mateix mecanisme del repoblament. Fet

¹ Sobre això sols recordar les diverses concrecions que prenen els conflictes de classe al món rural medieval en funció de trobar-se aquest en períodes d'expansió o de crisi del sistema feudal, caracteritzacions ja fa temps subratllades i analitzades en diversos estudis. Entre la multitud que podríem citar a hores d'ara, cap d'ells a nivell de la València medieval per cert, recordem quatre: R.PASTOR, *Resistencia y luchas campesinas en la época del crecimiento y consolidación de la formación feudal. Castilla y León, siglos X-XIII*, Madrid, 1980; J.VALDEÓN, *Los conflictos sociales en el reino de Castilla en los siglos XIV y XV*, Madrid, 1975, i un clàssic: R.HILTON, *Sierros liberados. Los movimientos campesinos medievales y el levantamiento inglés de 1381*, Madrid, 1978. E. CABRERA, A. MOROS, *Fuenteovejuna. La violencia antiseñorial en el siglo XV*, Barcelona, 1991.

² Una anàlisi i explicació d'aquest procés pot trobar-se a E.GUINOT, *Feudalismo en expansión en el norte valenciano*, Castelló, 1986; també és molt interessant el treball de P.IRADIÉL, "Cristianos feudales en Valencia. Aspectos sobre la formación del territorio y de la sociedad", en *España, Al Andalus, Sefarad. Síntesis y nuevas perspectivas*, Salamanca, 1988, p.49-67 i el de F.GARCIA-OLIVER, *Terra de feudals*, València, 1990, els quals toquen indirectament el problema.

sobre terres no lliures sinó en mans dels diversos membres de la noblesa, aquesta va veure's obligada a oferir unes condicions clarament favorables i poc exigents amb el camperolat repoblador: cartes de franqueses escrites, terres emfitèutiques, censos baixos o inexistents, monopolis enfranquits o en mans de les comunitats i, fins i tot, molt prompte, drets polítics en mans dels pobles amb les eleccions poc mediatitzades dels poders municipals; a tot això hauríem d'afegir una jurisdicció que en bona part durant el segle XIII i inicis del XIV va restar en mans reials. La raó de tot això cal buscar-la en aqueix context repoblador del XIII-XIV, quan hi ha una demanda fortíssima de gent en un període de temps molt breu, unes limitacions importants a l'emigració de gent des de la Catalunya i Aragó coetànis, i una competència ferotge entre nobles, i també amb el Rei, per atraure la gent a la seua vila i que no se n'anaren a la veïna.³

És aquest procés, completat, tal com n'hem dit, per la ràpida creació d'unes fortes comunitats rurals en base als seus consells municipals, els quals anaren actuant de forma cada vegada més organitzada i en defensa dels interessos de les oligarquies locals corresponents, el que va caracteritzar l'evolució de les relacions socials en el camp valencià medieval; tot això també va definir de quina manera pràctica anaven a materialitzar-se els conflictes de classe a aqueix món rural, i va a ser un d'aquests conflictes el que anem a estudiar: el cas concret de la vila d'Onda en els segles XIV i XV, però possiblement generalitzable al context del País Valencià.

La vila d'Onda, situada a la comarca de la Plana Alta i prop de viles medievals importants com Borriana, Castelló i Vila Real, havia estat una *madina* de relativa importància en els darrers anys del *Sharq al-Andalus*, per la qual cosa va ser dels indrets que va reservar-se Jaume I i va ser repoblat majoritàriament per cristians a partir de 1248, quan rep una carta pobla i apareixen unes minses donacions de molins en el Llibre del Repartiment.⁴

No tenim una informació detallada sobre com va produir-se el repart del seu territori i l'ocupació de l'espai consegüent, però en principi els documents aïllats coneguts permetissen parlar d'una coincidència general amb la situació d'altres viles de reialenc del País: terres donades en propietat alodial als repobladors, retenció reial dels monopolis de carnisseria, forns, molins, banys, mercat, tintoreria i obradors, amb una posterior donació i/o establiment individual d'ells a diversos veïns. El resultat és una renda feudal centrada en la part de delme que

³ E.GUINOT, *Feudalismo en expansión...*; F.GARCIA-OLIVER, *Terra de feudals*; i també en E.GUINOT, "Origen i evolució del feudalisme al Maestrat de Castelló (segles XIII-XV)", en *Col.loqui L'expansió del feudalisme català*, Girona, 1985, publicat en *Estudi General*, n.5-6, 1985-86, p.215-233; una visió molt més pessimista de la situació del camperolat en A.FURIÓ i F.GARCIA, "Dificultats agràries en la formació i consolidació del feudalisme al País Valencià", també en *Estudi General*, 5-6, 1985-86, p.291-310.

⁴ La carta pobla és del 28 d'abril de 1248 i ha estat publicada diverses vegades, com ara E.GUINOT, *Cartes de poblament medievals valencianes*, Generalitat Valenciana, 1991, document nº 69.

Jaume I havia pactat quedar-se amb el bisbe de Tortosa, això és, un terç, i en impostos directes sobre la comunitat com ara la peita, o de tipus comercial com la lleuda; i, en fi, una jurisdicció en mans de la justícia reial.⁵

Quan en 1280 va produir-se la senyorialització de la vila en favor de l'Orde de l'Hospital, aquestes condicions restaren inalterables i, així, una de les primeres actuacions de l'Orde fou la ratificació de tots els privilegis i franquesses d'Onda, justament com contrapartida al jurament d'homenatge i fidelitat a la nova senyoria. Podem considerar que sols va produir-se un canvi en el destinatari de l'excedent apropiat mitjançant la renda feudal, però també hi hagué una novetat significativa: la jurisdicció civil i mixt imperi foren senyoriales a partir d'aqueix moment, en ser alienades per la monarquia juntament amb la senyoria del lloc. El resultat fou que a partir de 1280 Onda gaudí de la figura d'un Justícia nomenat per la comunitat però sotmés al poder senyorial, i d'un segon Justícia reial nomenat encara pel monarca o el seu Lloctinent General del Regne, el qual era l'encarregat de la jurisdicció criminal o mer imperi, sempre en primera instància.⁶

Lògicament, amb aquest sistema de dues jurisdiccions sobre la vila, els conflictes s'encetaren molt prompte i ja en 1291 hi ha notícies d'aquestes baralles, agreujades a partir de l'any 1319 quan Onda, juntament amb quasi totes les altres viles de la senyoria de l'Orde de l'Hospital en el regne valencià, va integrar-se de facto en la nova senyoria de l'Orde de Montesa. Així, al llarg de 1320 varen donar-se diversos plets entre Montesa i els oficials reials del Regne pel control de la jurisdicció sobre els musulmans de les alqueries de Tales i Artesa, plets que continuen l'any següent i semblen tornar a reeixir en 1325 i 1328-29, arran de la promulgació a les Corts de l'anomenada jurisdicció alfonsina.⁷

Si en tots aquests casos el protagonisme del conflicte sembla estar en les persones dels oficials reials, Batlle General, etc., ho cert és que com rerafons hom pot adivinar l'actuació de la comunitat veïnal d'Onda, la qual, mitjançant el seu consell municipal i els seus representants, Jurats i Justícia, eren els protagonistes més quotidians i immediats de les actuacions contràries a les competències i poders senyorials. Així, tots els anys, el dia 1 de gener era elet pels veïns la persona que anava a ocupar el càrrec de Justícia local, el qual, després de jurar l'ofici en

⁵ Les no molt abundants notícies sobre Onda durant aqueixes primeres dècades poden trobar-se a V.GARCIA EDO, *Onda en el siglo XIII*, Ajuntament d'Onda, 1987. El detall de la composició de la renda feudal d'aquesta vila és conegut per un inventari fet per l'Orde de Montesa en 1320 arran de prendre possessió de la vila, Arxiu Històric Nacional de Madrid (A.H.N.), secció Ordes Militars (OO.MM.), Montesa, Llibre 871c, i també al Consejo Ordenes, Lligall 2174. Un diagrama d'aqueixes rendes, a E.GUINOT, *Feudalismo en expansión...*, p.427.

⁶ El cancanvi d'Onda amb el rei Pere III s'hi troba a l'Arxiu del Regne, de València (A.R.V.), Reial Cancelleria, Registre 614, fol.47, i també a la secció de Clero, Montesa, lligall 868, caixa 2281-82. Sobre els Justícies reials, està documentat el nomenament de Pere d'Olivella com Justícia reial el 16 de setembre de 1286, amb competències sobre Onda, Castelló, Almassora, Vilafamés i Cabanes, Arxiu de la Corona d'Aragó (A.C.A.), *Cancelleria*, registre n.64, fol.11.

⁷ Aquests plets han estat estudiats per E.GUINOT, "Un precedent en la recuperació del Patrimoni Reial al País Valencià: la jurisdicció d'Onda (1393)", *Saitabi*, t.XXXVI (1986), p.137-154.

mans del Lloctinent de Procurador del Regne, cerimònia duta a terme a la ciutat de València uns dies després, ja gaudia de totes les atribucions per a actuar pel seu compte i en nom i defensa, si era el cas, dels seus conveïns.

Amb tot, i durant els segles XIII i XIV, no trobem notícies d'una actuació "conflictiva" per part dels representants comunals d'Onda front el seu senyor; podriem considerar que això estaria en relació amb el període d'expansió i creiximent del sistema feudal instaurat al País Valencià arran de la conquesta del segle XIII, per la qual cosa aquesta etapa presentaria un endarreriment cronològic respecte altres països d'evolució més antiga del sistema feudal; en conseqüència, a mitjans del segle XIV el sistema feudal valencià no hauria arribat als seus límits de possibilitats d'expansió i, lògicament, els tipus de tensions, de conflictes de classe senyors/camperols, es materialitzaven d'una forma poc cridanera. Fins aquesta època per tant, l'augment de la renda feudal i, en conjunt, la reproducció del sistema feudal, hauria rutllat d'una forma relativament suau a base d'un creiximent merament quantitatiu: major població i major producció agrària implicaven majors rendes acumulades per la noblesa feudal.

Seria a partir de finals del segle XIV quan la tendència sembla que va trencar-se molt clarament, encara que les hipòtesis sobre el mecanisme de la ruptura no estan encara gens clares; el que sembla més evident ara per ara és l'abundància d'indicis que tenim sobre l'afonament de les hisendes senyorials i la debilitat econòmica de la classe nobiliar, i no tenim en canvi una imatge tan clara de la crisi de les explotacions camperoles, tal com passa també amb l'evolució demogràfica ja que aquesta no presenta una caiguda catastròfica ni molt menys sinó més bé signes d'estabilització i lenta davallada al llarg de tot el segle posterior.⁸

La concreció de tot això en el marc del senyoriu de l'Orde de Montesa fou l'inici d'una nova etapa en les relacions socials en la qual, davant la pressió de Montesa per aconseguir més ingressos mitjançant un augment de la fiscalitat directa sobre els seus vassalls, el camperolat va reaccionar per la via de la defensa legal de les seues franqueses i privilegis, així com per l'encetament d'una molt llarga lluita amb la intenció de passar del senyoriu al reialenc, a més a més d'algunes actuacions de caire més directes, com anem a veure ara.

També és cert que això fou un fenòmen comú a altres viles, i que no va ser protagonitzat aïlladament per la vila d'Onda sinó pel conjunt de les poblacions pertanyents al senyoriu Montesià; aquestes, durant els regnats de Joan I i, especialment, de Martí l'Humà, s'autoorganitzaren en base a la forta tradició de poder autònom dels seus consells municipals i també amb el recolzament decidit de la ciutat de València. De fet arribaren fins i tot a rebre la protecció reial i aconseguir

⁸ Sobre el canvi de tendència poden veure's els primers plantejaments en E.GUINOT, *Feudalismo en expansión...*; sobre la ruïna de la noblesa, F.GARCIA-Oliver, *Terra de feudals...*; sobre la crisi del camperolat, A.FURIÓ i F.GARCIA, "Dificultats agràries...", i sobre la demografia, en concret la del Maestrat, E.GUINOT, "Demografia medieval del nord del País Valencià", *Estudis sobre la població del País Valencià*, Ed.Alfons el Magnànim, 1988, vol.1, p.229-250.

per breus períodes de temps entre els anys 1393 i 1396, quedar sota la jurisdicció reial i abandonar el senyoriu previ pagament al rei de quantioses sumes de diners que són recaptades mitjançant les cises entre tots els veïns; aquestes mesures també produïren en certs casos la fallida econòmica de diverses comunitats i, en tot cas, el seu elevadíssim endeutament censalista.⁹

En el cas d'Onda que estem parlant, se li afegeix a la seua participació en aquesta lluita per vies legals de totes les viles del senyoriu de Montesa, el front particular que va desenvolupar pel tema de la jurisdicció. Venut el mer imperi d'Onda i altres viles per part del rei Pere el Cerimoniós als montesians en 1343, va ser mig segle després, al caliu de la primera ofensiva general que n'hem esmentat, quans els veïns d'Onda encetaren el camí perquè la monarquia recuperara l'esmentada jurisdicció. Foren 27.000 sous recabdats per ells i amortitzables per mig de cises sobre el consum local, els que permetiren la recuperació del mer imperi i que de nou un Justícia elet per la vila i ratificat per l'autoritat reial tornara a representar un espai de poder local autònom i resistent front el poder senyorial.¹⁰

Sens dubte, un element molt important en la recuperació i, especialment, en la llarga continuïtat d'aquest procés de resistència antisenyorial, del 1393 al 1410, s'hi troba en el paper jugat per la monarquia, la qual, ofegada pel propi afonament dels seus minsos recursos i amb una hisenda reial originalment molt empobrida, no dubtà en oferir repetidament tota mena de facilitats i concessions a pobles de senyoriu dels seus regnes, amb la finalitat de què pugueren alliberar-se de diversos aspectes de control del seu senyor respectiu a canvi de substancials i sempre insuficients quantitats de diners, tal com explicàvem abans.¹¹

Així doncs, sembla clara l'existència d'un front de conflicte de caràcter "legal" davant dels senyors, com ara l'Orde de Montesa, la qual estaria patint una caiguda de les seues rendes ordinàries, difícil de quantificar per altra part. Però també hem de parlar de fronts de conflicte més quotidians, més diaris i duts a

⁹ El 23 de març de 1393 començaren els manaments de protecció fets pel rei Joan I en favor de les viles del Maestrat de Montesa, ordres que continuaren al llarg de la primavera i estiu, fins el 16 de novembre. Aqueix dia pactaren el rei i fra Berenguer Marc, Mestre de Montesa, el reconeiximent reial del senyoriu montesià a canvi de més diners que els prèviament pagats pels vassalls. De nou l'any següent, en el mes d'agost, el rei Joan I retorna a concedir proteccions als pobles de l'Orde de Montesa, fins que el 22 de juny de 1395 de nou anul·la en favor de l'Orde tot ho anterior, a canvi de més diners, en concret 9.000 florins. Durant el regnat de Martí l'Humà la situació fou semblant: a inicis de 1403 els pobles pagaren al rei per passar a dependre de la monarquia, la qual cosa fou de nou cancel·lada per aquesta el 28 de setembre; aquestes situacions alternants varen reproduir-se de forma semblant entre els anys 1404 i 1408. La majoria d'aquesta documentació s'hi troba a l'A.H.N., OO.MM., Montesa, Pergamins reials.

¹⁰ E. GUINOT, "Un precedent en la recuperació..."

¹¹ Pensem que la cronologia d'aquestes negociacions entre les viles del Maestrat de Montesa i la monarquia tenen una gran coincidència amb processos semblants duts a terme per la primera onada del moviment renaixentista a Catalunya, i tindria molt d'interès trobar-ne coincidències i possibles relacions entre ambdós moviments.

terme no al voltant dels oficials reials ni dels tribunals de la cort reial per advocats i síndics, sinó conflictes materialitzats a les mateixes viles, com ara el cas d'Onda. Parlem del portar la resistència antisenyorial camperola al nivell de les seues relacions amb els oficials i agents senyorials a la localitat, amb el mateix Comanador, negant-se la gent a pagar-li els seus drets tradicionals o no reconeguent-li privilegis dels que gaudia d'antic.

Relacionat amb aquest segon front quotidià, cal fer esment d'un parell de fets. En primer lloc, hem de destacar el paper predominant que té el consell municipal en organitzar aquesta resistència. No sols és considerat com tal per Montesa, sinó que textualment apareix reflectida aquesta actuació: quan els veïns d'Onda es neguen a pagar el delme de l'oli, això es fa "per ordenació del consell de aquella vila"; també al preàmbul de la concòrdia de l'any 1412, la qual clou aquesta etapa de conflicte, el Mestre de Montesa identifica molt clarament els inductors d'aquestes "malifetes":

"attenents que en la vila nostra d'Onda, a seducció e inducció e engan de algunes males persones, sots color de conservació de furs, privilegis e libertats de la dita vila e singulars de aquella, són stats en temps passats moguts diverses pleyts, letigis e contrasts contra nostres predecessors e nós e lo comanador de la dita vila..."

Aquesta actuació es veu ratificada de nou quan és el mateix consell general de la vila d'Onda, reunit a l'església parroquial, qui nomena els dotze delegats o síndics per negociar la fi dels plets legals amb l'Orde de Montesa:

"...elets per lo dit consell a tractar e finir ab nós de les coses dejús contingudes segons consten en actes públichs reebuts ..... E encara per lo Justícia, Jurats e consell de la dita vila en la eclésia parroquial de aquella on era convocat e congregat lo dit consell per a complir les coses dejús scrites..."¹²

El segon aspecte del qual parlàvem era el clar desig popular de mantenir i defensar el seu espai particular i autònom de poder, cercant-ne el reforçar les competències del consell municipal i dels seus oficials elets i de forma que no es produïra la intervenció senyorial en ells.

Les formes que va adoptar la resistència camperola en aquest període concret a Onda ens són detallades de forma prou extensa per un document redactat a posteriori. El 15 de maig de 1412, dins el procés de represa del control sobre el seu senyoriu per part del nou Mestre de Montesa, fra Romeu de Corbera, arribaven els veïns d'Onda i el dit Mestre a una concòrdia que fixava acuradament les obligacions i deures de cadascuna de les parts, a més de relacionar-se les actituds i pretensions respectives.¹³

¹² A.R.V., Clero, Montesa, lligall 895, caixa 2355-56.

¹³ Concòrdia entre l'Orde de Montesa i la vila d'Onda, signada el 15 de maig de 1412. A.R.V., Clero, Montesa, lligall 895, caixa 2355-56, sobre la qual ens anem a basar en les properes notes.

A partir d'aquest compromís així com d'altres queixes i denúncies anteriors podem conèixer en detall el caràcter i objectius dels processos de resistència veïnal/camperola front el poder senyorial a Onda: per una banda, s'hi troben una sèrie d'accions dirigides directament contra els drets senyorials en el seu aspecte més material i concret, entre les quals podem citar:

- a) el no pagament del delme de l'oli que abans ha estat dit, la qual cosa s'ha donat per vuit anys, des de 1404.
- b) el no retre compte al Mestre de les multes cobrades i altres ingressos procedents de les competències del Justícia local, quantitats que eren retingudes en la seua totalitat per la vila i no s'abonava la seua part a la senyoria¹⁴.

Ja en l'any 1393 el Mestre fra Berenguer Marc intervingué per acabar amb certs comportaments dels veïns d'Onda, els quals anaven en contra dels interessos i competències senyorials, com ara el que els Jurats no reteren compte de la seua gestió quan aquesta finalitzava anualment, i que es quedaren els diners recabdats, o que ells mateixos, els consellers i fins i tot els missatgers, cobraven molts diners per la seua funció, diners que lògicament perdia l'Orde; per aquesta raó el Mestre rebaixava els salaris dels Jurats a 50 sous anuals, llevava el salari dels consellers i fixava el dels missatgers en sis sous per dia, amb obligació d'acceptar el viatge encomanat.¹⁵

- c) el no respectar als frares de Montesa el dret d'usar una devesa particular que tenien d'antic, ni permetre al comanador de la vila l'arrendar el seu dret de pasturatge allí, el qual se l'havien apropiat els veïns.¹⁶
- d) també pot incloure's en aquest apartat les repetides obtencions de mans de la monarquia, del dret a establir imposicions i peïtes locals com mecanismes de recabdació econòmica de caràcter extraordinari i de cara a dotar a la comunitat camperola, al seu consell municipal com organisme polític que la representa, dels recursos necessaris per a dur endavant la política antisenyorial en ambdós fronts: pagament dels costos dels processos

¹⁴ "Item, senyor, com alguns Justícies de la vila vostra d'Onda hajen en temps passats, no sens gran lur càrrech, recusat retre compte a vós, senyor, o al comanador de dita vila, de lur administració e restituir ço que reebut havien, per la qual rahó ha convengut a vostres predecessors e a vós, senyor e síndich de Montesa, fer grans messions e despeses e sostenir grans treballs...", A.R.V., ibidem.

¹⁵ A.H.N., OO.MM., Montesa, Llibre 832c, fol.94.

¹⁶ "Item, senyor, que per ço com vostres predecessors o los comanadors que per temps són stats de la dita vila en nom de la casa de Santa Maria de Montesa han en temps passat possehit pacíficament la devesa apel.lada del comanador en lo terme de la dita vila e en la partida de los Montosalbos constituhida, la qual possessió per alguns regidors de la dita vila en tant com en ells és stat, és stadada perturbada; per la qual rahó ha convengut fer a vostres predecessors e als comanadors de la dita vila e encara a vós, senyor, innumerables messions e despeses que les dites messions e encara tot ço que és stat e poria ésser stat reebut de arrendaments de les erbes vel alia de la dita devesa sia per vós, senyor, remés, perdonat e relexat als dits Justícia, Jurats, prohòmens, consell e Universitat vostra d'Onda", A.R.V., Clero, Montesa, Lligall 895, caixa 2355-56.

jurídics, i compra de privilegis i franquesses a la monarquia, de la qual és resultat immediat aquest mateix dret d'establir peites.

De fet, aquest tipus d'imposicions econòmiques o cises no van dirigides directament a aqueix objectiu ja que el mecanisme de finançament de la revolta camperola és més complex: la vila necessita pagar a curt terme elevades sumes de diners i, com és comú des de les darreries del segle XIV, la forma d'aconseguir numerari ràpidament és carregar censals a canvi de les corresponents pensions anuals; quan aquests préstecs comencen a ser elevats, la vila es veu obligada a obtenir el permís reial per fer aqueixes imposicions fiscals o peites que li permetisquen pagar les pensions i amortitzar quan siga possible els censals carregats. És aquesta la dinàmica que podem identificar totalment en marxa des del 1393 al 1408: la vila d'Onda va aconseguir dels reis Joan I i Martí l'Humà periòdics permisos per recabdar diners entre els seus veïns, malgrat els entrebancs senyorials per no perdre aqueix control, diners que, a més a més, eren emprats per finançar la resistència antisenyorial.¹⁷

El segon tipus de resistència antisenyorial ve enmarcat per la creació i defensa d'un espai local autònom de poder, del qual poden ser representació els apartats relacionats amb la jurisdicció criminal o mer imperi, així com també els mecanismes d'elaboració de la legislació que regula la vida comunal a la vila i que, en línies generals, es veurà materialitzada en la lluita veïnal per obtenir aqueixos drets i, en el seu cas, defensar-los davant els intents senyorials per abolir aquestes facultats:

- a) És el cas del dret del Justícia a perdonar la meitat de les multes imposades a aquells qui entraven amb animals, o sense, en horts i camps privats, així com de les imposades per malifetes del bestiar en els cultius; de la meitat de les penes per joc, per traure armes en públic, anar de nit sense llum, i també, de les multes imposades en un juí. Totes aquestes coses implicaven que el senyor perdia la seua part de les multes sense rebre res a canvi, a més d'enfortir-se personalment i indirecta el poder públic del Justícia sobre la mateixa comunitat i els seus veïns.¹⁸
- b) Altra via és l'actuació de la vila redactant i aprovant establiments i estatuts o canviant els existents segons les seues necessitats, dirigits a regular per

¹⁷ El 24 de maig de 1393 el rei Joan I donava permís per fer cises durant vint-i-sis anys per totes les viles del Maestrat de Montesa, A.H.N., OO.MM., Montesa, Pergamí reial n.557-R, dret confirmat el 8 de juliol i 20 d'octubre, id, Pergamí n.501-R; ho feia de nou el 13 d'agost de 1394, id, Pergamí n.495-R, i l'anul.lava el 22 de juny de 1395 per donar-lo en favor de Montesa per 20 anys, id, Pergamí 507-R, i A.C.A., Registre 1911, fol. 18. Això li és ratificat el 5 de desembre de 1397 pel rei Martí, id, Pergamí n.522-R. La polèmica continuà, així com l'actitud absolutament discordant de la monarquia: nova ratificació a Onda el 8 de desembre de 1403, ampliada a totes les viles del Maestrat el 5 de febrer de 1406; revocació el 19 de juliol d'aqueix any, nova concessió el 20 de desembre de 1407, i anul.lació el 3 d'abril següent, A.H.N., OO.MM., Montesa, Pergamins, carpeta 553, n.1384-P.

¹⁸ A.R.V., Clero, Montesa, Lligall 895, caixa 2355-56.

escrit les formes d'usufructe del terme, els drets comunals i tota la vida diària de la comunitat camperola com a tal, dret que venia exercint-se de fet i que és periòdicament no acceptat pel senyor.¹⁹

- c) També podem incloure el que dins la jurisdicció en mans del consell municipal, la vila defense el tenir sota el seu control les persones preses per ordre senyorial, i que no puguen restar detingudes a voluntat del senyor, punt important per aconseguir evitar un mecanisme força arbitrari de coerció senyorial.²⁰
- d) Altre aspecte d'aquesta autonomia de la comunitat rural és que la vila d'Onda obté del Mestre de Montesa la promesa per escrit de no fer investigacions per la gestió dels oficials de la vila elets anualment, ni demanar-los compte o responsabilitats a iniciativa senyorial, sinó sols quan n'hi haguera petició expressa d'algun particular; aquest apartat, a més, l'obtingueren per a un període relativament llarg, vint anys, de forma que en aqueix temps restaven nugades les mans del senyor per a encetar qualsevol tipus de represàlia legal per ell a soles contra els representants de la comunitat, més encara quan el demanar responsabilitats per una gestió pública fosca o difícil de justificar era un camí obert per exercir-ne la coerció senyorial.²¹

Més encara, també comprovem com alguns pobles del mateix senyoriu montesià i per aquests anys, nomenen "coronats" per als càrrecs municipals, això és, religiosos o persones sotmeses al fur eclesiàstic, de forma que s'evitaven el que pugueren ser procesats per la justícia laica senyorial per la seua actuació en l'exercici d'aqueixos càrrecs en raó de la seua peculiaritat jurídica.

- e) Així mateix, podem incloure dins d'aquest apartat les promeses senyorials obtingudes per la vila d'Onda de què Montesa renunciava a tots els plets i litigis contra els seus veïns, oferint aquests a canvi la seua renúncia a utilitzar el mateix mecanisme d'encetar plets contra l'Orde com senyor del lloc; aquest mètode hem vist que ha estat emprat repetidament aquests darrers anys per Onda com forma de lluita antisenyorial en raó tant dels seus possibles resultats legals com perquè era una clara forma de pressió directa pel cost econòmic que representaven per a ambdues parts, i per tant també per a Montesa, aquests tipus de processos; també quedaria inclòs en aquest apartat l'obtenció per part d'Onda d'un perdó general per les penes civils i criminals que havien rebut fins aqueix dia.²²

¹⁹ A.R.V., *ibidem*.

²⁰ "Que los crimosos e altres habitants e vehins de la dita vila com apresonats seran per vostre manament o per vostres oficials, sien meses e stiguen en la presó comuna de la dita vila", A.R.V., *ibidem*.

²¹ "...sia de vostra mercè fer gràcia a la dita universitat e singulars de aquella que no sien per vós, senyor, o per vostres jutges o inquiridors fetes inquisicions per mer ofici contra vostres oficials de la dita vostra vila d'Onda, sinó a instància de part privada. Plau al Mestre per temps de XX anys", A.R.V., *ibidem*.

²² A.R.V., *ibidem*.

- f) Finalment podem fer esment d'un parell d'actuacions de la comunitat camperola dirigides al manteniment d'aqueixa autonomia municipal, i més en concret de les relacions amb la monarquia: una és que la mobilització militar dels veïns d'Onda siga regulada i, en concret, sota l'àmbit del comanament del Mestre de Montesa; aixó és, evitar que el monarca pugua mobilitzar les milícies locals segons la seua voluntat; el segon aspecte és el reconeixement dels símbols distintius d'aqueix municipi entés com poder local: el que als segells i senyera municipal estiguen reflectides tant les competències senyorials, mitjançant la creu roja de Montesa-Sant Jordi, com les reials, mitjançant les quatre barres roges sobre fons groc, símbol i senyera de la dinastia, així com el tret d'identificació local representat per unes ones.²³

En resum, unes actituds que, dirigides contra drets senyorials concrets o a obtenir o defensar privilegis relacionats amb l'existència d'un marc de poder autònom al voltant del consell municipal, tenen uns resultats que en tot cas poden ser interpretats com indecisos a nivell aparent, però que, analitzats a fons, mostren la realitat.

És cert que, freqüentment, i en aquest període posterior a l'encetament d'allò que s'anomena en termes teòrics "la crisi del segle XIV", les actituds de la comunitat camperola són, molt sovint, defensives, i ahí podríem incloure les demandes d'amnistia judicial, les renúncies senyorials a emprendre investigacions, etc.; malgrat tot, no deixa de ser un problema secundari respecte el fons de la qüestió, referit a les oposicions de classe, qui és qui pren la iniciativa en cadascú dels moments cronològics ja que, sovint, les iniciatives de resistència i exigències són preses simultàniament tant pels senyors com pels camperols.

En aquest sentit, la tendència del període 1390-1410 va clarament dirigida vers un protagonisme camperol per les vies que hem anat explicant, així com per una lenta i difícil posició defensiva de l'Orde de Montesa com a senyor de la vila; això està clarament explicitat en les significatives paraules del Mestre fra Romeu de Corbera l'any 1412, quan, parlant dels veïns d'Onda, es refia molt poc de les seues intencions:

²³ "Item senyor, com vostres predecessors e vós, senyor, pretenats haver host e cavalcada en los hòmens de la dita vila d'Onda e sos térmens per vigor del contracte del cambi fet de la dita vila ab Amposta e per altres contractes, que'ls plau star als dits contractes e servir aquells. E que lo síndich vostre e de la dita cavalleria deffena aquesta vostra universitat d'Onda e singulars de aquella de fer host e cavalcada al senyor Rey e sos officials e altres continguts no y sien e que lo síndich de la dita universitat d'Onda faça e sia tengut fer en la mellor e pus honesta manera que fer pusca contradicció a qualsevol manaments que per lo senyor Rey o sos officials seran fets als vehins e habitants e universitat de la dita vila que facen host e cavalcada", i el següent capítol diu: "Item senyor, que sia provehit, fet de continent que la bandera de la dita vila e penons de aquella e lo segell o segells de la cort del Justícia e consell d'Onda sien feyts e pintats sots aquesta forma, que en la una part sia lo senyal real e en l'altra lo senyal o creu de Montesa en camp blanch, e al peu dels dits bandera, penons e sagell sia senyal de ondes de la dita vila d'Onda". A.R.V., *ibidem*.

"...e entenguessen que per intercessió de la Verge Gloriosa nostra dona Santa Maria de Montesa e dels ministres de aquella, de la qual confessaven èsser humils sotsmeses e vassalls, devien conseguir remeys per los quals fossen preservats de perjudició, e *jatsia la perversitat de ço que fet havien en temps passat, nos portás dubitació de no creure lur suplicació*. Emperò, per reiterament de aquella, som restrets creure, per la qual rahó personalment vinguem a la dita vila...."²⁴

No hi ha dubte que els Montesians havien sortit prou esverats dels fets dels darrers anys, tal com ho pot demostrar el seguiment dels problemes que havia patit l'anterior Mestre fra Berenguer Marc; això pot veure's en el tema de la caiguda de les rendes, agreujada per les despeses necessàries per pledejar i/o "comprar" la voluntat de la monarquia per aconseguir privilegis que els permetisquen apropiarse de la nova fiscalitat.

Semblantment, la comunitat rural, la vila d'Onda en concret, ha mantingut l'enfrontament amb el seu senyor per 20 anys, i això ha estat a costa d'un esforç econòmic molt considerable; més encara, a costa d'un esforç que l'ha dut fins la pràctica fallida financera en la seua hisenda municipal.

Restava per estudiar l'evolució econòmica dels municipis medievals valencians de finals del segle XIV i de tot el segle XV, però són molt freqüents les notícies sobre el seu endeutament. De fet, ja l'any 1393 el Mestre de Montesa ordenà rebaixar a 50 sous el salari dels Jurats d'Onda perquè els deutes de la vila eren molt grans²⁵; els anys següents aquest problema no farà més que agreujarse, arribant-se en el cas d'Onda en 1410, final del primer període de resistència activa, a un endeutament vilatà de 70.000 florins, uns 770.000 sous:

"...per rahó e ocasió dels quals debats e litigis són pervenguts dans, messions e càrrechs importables, no tant solament a nostres predecessors e a nós e a les dites casa e cavalleria, mas encara a la dita universitat e singulars de aquella, en tant que la dita universitat e singulars de aquella són pervenguts en punt de total destrucció, majorment com siam stats plenerament certificats ésser aquells endeutats e encarregats de setanta milia florins e pus...."²⁶

Aquest nivell d'endeutament és tan elevat que, en darrera instància, Montesa es va veure obligada a renunciar a obtenir un augment de les seues rendes per la via de les imposicions fiscals, peites o cises, i a acceptar que fóra la comunitat rural la beneficiària d'elles; la diferència és que ara cal fer-ho "per sguart als importables càrrechs que ha la dita universitat e singulars de aquella, als quals no porien bé bastar, e menys dar forma de quitament de aquells".

²⁴ A.R.V., *ibidem*.

²⁵ A.H.N., OO.MM., Montesa, Llibre 832c.

²⁶ A.R.V., Clero, Montesa, lligall 895, caixa 2355-56.

Tan greu era la situació econòmica de la vila que el Mestre de Montesa va donar permís per fer imposicions durant seixanta anys; amb tot, avisat pel que havia pasat, va obligar a posar per escrit que:

“...les dites imposicions e la exacció de totes e qualsevol peccúnies que de aquelles exiran e les dites peites e altres de la dita universitat servesquen e hajan a servir e quitar e rembre los censals e violaris carregats tro en lo present dia de huy sobre la dita universitat d’Onda e singulars de aquella, a pagar les pensions de aquelles e altres càrrechs necessaris de la dita universitat, e en altres usos e càrrechs les dites peites no pusquen ésser distribuàdes e convertides”.²⁷

Finalment, el Mestre de Montesa va arribar a fixar la forma de nomenar síndics de la vila que revisaren i controlaren tots els comptes.

Així doncs, podríem concloure que el resultat de 20 anys de lluita activa contra el seu senyor, a vegades sols en defensa de les seus franqueses, a vegades contraatacant amb actuacions legals o il·legals front els drets senyorials, s’havia acabat amb un afonament de la comunitat camperola:

“...e com lo flagell de la necessitat constrengué los vehins e habitants de la dita vila, a regonexença de lurs deffalliments, aquells dits vehins incercant via e manera per la qual fos provehit a lur indemnitat e que la dita universitat e singulars de aquella no provenguesen a derruïment, a nós per moltes vegades sobre açò ab lurs missatgers recorrén, confessaren haver fallit per causa dels dits debats en moltes maneres contra nostres predecessors e nós e la dita casa e cavalleria, suplicant humilment vers ells volguéssem usar de misericòrdia e provehir no fossen destroïts, tornant-los en via verdadera com fossen aparellats seguir nostres manaments e ordinations segons tenguts eren”.²⁸

Esgotats econòmicament, els veïns tornaren a acceptar el poder i control senyorials sobre la vila, reflexat en la concòrdia o, més bé, reconeiximent de la jerarquia senyorial, que hem estat analitzant i que tingué lloc el 15 de maig de 1412, la qual sols va salvar certs privilegis locals. No deixa de ser força indicatiu de l’equilibri de forces del moment el que, malgrat tots els comentaris sobre la fallida econòmica de la vila, un dels punts d’aquest “pacte” siga el pagament per part de la vila al Mestre de 40.000 sous a entregar a raó de 3.000 sous any, quantitat que té tot el caràcter d’un càstic i d’una indemnització en favor de Montesa.

És clar que resten encara molts problemes per resoldre: no queda massa clar quins són els protagonistes d’aquesta resistència o qui controla el consell muni-

²⁷ A.R.V., *ibidem*.

²⁸ A.R.V., *ibidem*.

cipal, malgrat que podem suposar que es tracta de l'oligarquia local; tampoc s'ha pogut estudiar en detall la molt probable falta d'homogeneïtat dins la comunitat camperola; el mateix passa amb el paper exacte de la monarquia i dels seus oficials, la qual sembla actuar amb la seua pròpia dinàmica en búsqueda de recursos; també cal estudiar el paper de la ciutat de València, freqüent valedora dels interessos dels pobles valencians en aquests anys, així com el tema de la mateixa continuïtat de la resistència antisenyorial durant la resta del segle XV, la qual sembla més forta en la seua primera meitat.

Malgrat tot, no volem acabar aquest estudi inicial del cas d'Onda sense resaltar una sèrie de trets que, ara per ara, ens pareixen prou generalitzables com típics de les relacions socials senyors/camperols en el món rural valencià, especialment en l'etapa d'aparició de la crisi a les darreries del segle XIV. En primer lloc, l'augment de la pressió senyorial sobre les seues senyories davant la necessitat d'augmentar de forma considerables les seues rendes en la nova conjuntura que apareix en aqueixos anys; això va tenir com resultat un procés prou ample de resistències camperoles que, en quasi tots els casos, varen materialitzar-se per la via legal: els plets o el comprar l'ajuda i privilegis de la monarquia, de forma que limitaven el poder senyorial i, en el cas extrem, arribar fins i tot a passar al reialenc.

En segon lloc, el protagonisme claríssim dels consells municipals, dotats de poders bastant amplis i amb una capacitat de mobilització dels seus veïns que implicava l'existència d'un marc de poder autònom i d'autoorganització a les viles que molt difícilment va poder ser trencat pels senyors; marc que tenia el seu origen en el repoblament i les contradiccions de la construcció del feudalisme al País Valencià.

Finalment, també pot apuntar-se que sembla relativament general el resultat que va donar-se a Onda. La lluita va resoldre's amb un triomf teòric del senyor, el qual fins i tot pogué aconseguir uns nous ingressos dels que calia desesperadament; en la pràctica això no ho va aconseguir tant per trencar la força de la comunitat camperola i de la seua organització, com per haver arribat aquella al seu esgotament financer, dins un marc socio-econòmic que havia encetat la seua davallada, fins i tot en la seua vessant demogràfica. El resultat final sembla relativament comú a tota la senyoria valenciana del segle XV: fallides de les hisendes municipals, ruïna dels seus vassalls i fer molt més difícil per simple exhauriment dels recursos, la possibilitat de manteniment i reproducció de la classe senyorial.